

АКСІОЛОГІЧНИЙ НАПРЯМОК У ТЕОРІЇ СЛІДЧОЇ ЕТИКИ

Слідча етика — це вчення про реалізацію загальних моральнісних цінностей, принципів, норм моралі в діях та рішеннях, які здійснюються та приймаються слідчим (органом дізнання) у встановленій кримінально-процесуальним законодавством процесуальній формі при порушенні та розслідуванні кримінальних справ, спрямованих на забезпечення завдань кримінального судочинства та досудового провадження зокрема. Слідча етика є одним з «межових» вчень, яке виникло в результаті міжнаукової інтеграції на стику етичних і правових (зокрема, кримінально-процесуальних, а також криміналістичних) знань.

Аналізуючи аксіологічний напрямок теорії слідчої етики, який досліджує проблеми цінностей на досудових стадіях кримінального процесу, зазначимо, що термін «цінність» широко використовується у філософській літературі для вказівки на людське, соціальне та культурне значення певних явищ дійсності [1, 732]. У словнику з етики визначено, що моральнісні цінності — це одна з форм вияву моральнісних відносин у суспільстві. Під ними розуміються, *по-перше*, моральнісне значення, гідність особи та її вчинків або моральнісні характеристики суспільних інститутів; *по-друге*, ціннісні уявлення, що відносяться до сфери моральної свідомості, — моральнісні норми, принципи, ідеали, поняття добра і зла, справедливості, гуманізму та ін. [2, 388].

Аксіологічний (ціннісний) підхід до соціальних (у тому числі і правових) явищ визнається цілком прийнятним і науковим. Без вчення про моральнісні цінності немає і не може бути справжньої наукової слідчої етики. Ціннісний підхід — це теж науковий підхід, якщо цінність розуміється не як суб'єктивне уявлення, а як справжнє досягнення, дійсне людське благо, суть і значення якого пізнаються в результаті наукового дослідження та підлягають перевірці практикою.

Останнім часом у вітчизняній науці здійснюються перші кроки по формуванню міждисциплінарного підходу до цінностей, і аксіологічний підхід більш ширше застосовується при дослідженні права. Значний внесок у розвиток правової аксіології в радянський період зробили С. С. Алексєєв, Нено Неновскі, М. Ф. Орзіх, П. М. Рабінович та ін. [3], а в сучасний період — В. А. Бачинін, В. І. Букрєєв, Ю. М. Оборотов, П. М. Рабінович та ін [4].

Заслугує на увагу думка Д. А. Керімова про необхідність створення комплексної морально-правової концепції, яка б включала такі основні проблеми: єдність та відмінність моральної та правової свідомості, норм і практики; моральнісне обґрунтування правотворчості та роль законодавства в розвитку моралі; механізм взаємодії моральних та правових норм у процесі їх реалізації; критерії оцінки ефективності та результативності дії правових норм з моральної точки зору [5, 540–541]. Вважаємо, що ідея розвитку такої концепції має методологічне значення і для слідчої етики.

Особливої актуальності набуває питання про реалізацію моральних цінностей у сфері кримінального процесу як в законодавстві, так і в правозастосовчій практиці, оскільки вони визначають відносини суб'єктів кримінального судочинства, є орієнтиром їх діяльності і, поза сумнівом, виступають гарантією реалізації суб'єктивних прав і законних інтересів особи. Як справедливо зазначає М. С. Строгович, проблема моральних цінностей, їх розвиток і охорона — важлива проблема судової етики. Шлях її вирішення один — зміцнення моральних принципів у діяльності органів юстиції, найсуворіше дотримання ними при розслідуванні та вирішенні кримінальних справ як правових, так і моральних норм [6; 24].

У радянський період розв'язання деяких проблем моральних цінностей в кримінальному процесі започаткували М. С. Строгович, Г. Ф. Горський, Л. Д. Кокорев, Д. П. Котов та ін. [6; 7]. В сучасний період окремі питання забезпечення моральних цінностей на досудових стадіях кримінального процесу досліджені в роботах І. О. Антонова, В. С. Кузьмічова, О. В. Мельник, Т. М. Москалькової, С. М. Стахівського, І. В. Строкова та інших вчених [8].

Разом з тим існує протиріччя між пріоритетами, які вироблені в радянський період, і сучасною правовою ідеологією Української держави з характерною орієнтацією на загальнолюдські цінності. Багато наукових досліджень з проблем моральних цінностей у сфері кримінального судочинства радянського періоду ґрунтувались на позиціях позитивізму та класового підходу, велику увагу надавали обґрунтуванню правильності чинного кримінально-процесуального законодавства, а проблеми забезпечення моральних цінностей особи не знайшли належного висвітлення. Так, деякі вчені (А. Д. Бойков, І. І. Карпець) зазначають, що «критерій моральності визначається реальними класовими інтересами, а не абстрактною «людською природою» і не веліннями вищого розуму... Моральним є те, що служить справі будівництва комунізму» [9, 202].

Найвищою цінністю, реалізувати яку повинно право, є життя кожної окремої людини та стабільне існування суспільства. Таким чином, можна виділити два види моральних цінностей: моральні цінності особи та моральні цінності суспільства. Дані цінності взаємопов'язані.

Одним із принципів правової держави є непорушність цінностей, які виражають природу особи: свобода, честь, гідність, їх охорона та гарантованість [10, 288]. Моральні цінності особи є об'єктом правового забезпечення багатьох міжнародних актів [11], Конституції України (ст. ст. 3, 21, 27 та ін.) та кримінально-процесуального законодавства зокрема.

Забезпечення моральних цінностей особи нормами кримінально-процесуального законодавства на досудових стадіях знаходить свій вираз в завданнях кримінального судочинства та діяльності слідчого зокрема; принципах кримінального процесу; законних інтересах, суб'єктивних правах суб'єктів досудового слідства та в обов'язку слідчого їх забезпечити; в кримінально-процесуальній формі, тобто в порядку провадження по кримінальній справі в цілому та окремих процесуальних дій (наприклад, ч. 3 ст. 22, ст. 185, ч. 3 ст. 193, ч. 2 ст. 194 КПК України). Як справедливо вказував А. Ф. Коні, «само процесу-

альное право признает законность вторжения в область своего применения требований нравственности и старается, в тех случаях, где эти требования можно осуществить прямыми предписаниями, дать им необходимое выражение» [12, 52].

Варто зазначити, що при провадженні по кримінальній справі у випадках, на підставах та в порядку, передбачених законом, можливе обмеження деяких суб'єктивних прав учасників кримінального судочинства. Наприклад, права на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла, таємницю листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції, недоторканність особистого та сімейного життя та ін. Разом з тим вимоги закону про недопустимість дій, які принижують гідність особи, або небезпечні для її здоров'я (ч. 3 ст. 193, ч. 2 ст. 194 КПК), про нерозголошення обставин особистого життя обшукуваних (ст. 185 КПК) закріплені лише при проведенні деяких слідчих дій: освідування, відтворення обстановки і обставин події, а також під час здійснення обшуку та виїмки. Тому вважаємо за необхідне поширити сферу дій зазначених процесуальних умов «вторгнення» в особисте життя громадян на слідчі (в тому числі процесуальні) дії в цілому, як це зроблено, наприклад, в Модельному КПК СНД в ст. 14 «Повага прав, свободи та гідності особистості» (ч. 1), а також в ч. 2 ст. 10 Проекту КПК України 2005 року (реєстр. № 3456д).

Взаємодія моральних цінностей та норм кримінально-процесуального права, які регулюють діяльність слідчого, в правотворчому аспекті (на законодавчому рівні) виражається в тому, що норми кримінально-процесуального права створюються, змінюються та розвиваються з урахуванням моральних цінностей, що панують в суспільстві, виступають як формально (офіційно) визначена міра справедливості. Так, наприклад, Законом України від 13 січня 2000 року КПК був доповнений статтями, які спрямовані на забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному процесі (ст. ст. 52-1, 52-2, 52-3, 52-4 КПК).

Зазначимо, що позиція законодавця в питанні про пріоритетність моральних цінностей особи відображає зміст концепції взаємовідносин держави та особи в кримінально-процесуальній (публічній) сфері. Ось чому тенденція всебічної охорони особи обумовлена приєднанням Української держави до ряду міжнародних актів, вимагає від публічної влади більшої уваги до забезпечення моральних цінностей особи у сфері кримінального судочинства.

У правозастосовчій діяльності слідчого важливе значення має його морально-ціннісна орієнтація, оскільки, *по-перше*, в самому кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві використовуються етичні категорії: «честь», «гідність», «справедливість» та ін., а від того, наскільки правильно їх розуміє слідчий, залежить законність та етичність його діяльності.

По-друге, слідчий володіє процесуальною самостійністю, його повноваження мають державно-владний, а в деяких випадках, дискреційний характер. Іншими словами, слідчому надаються можливості в межах, встановлених законом, з урахуванням особливостей конкретної кримінальної справи, самостійно визначати напрямки її розслідування. Тому успішна діяльність слідчого залежить як від об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Не можна не враховува-

ти специфіку відносин, які складаються при провадженні по кримінальній справі на досудових стадіях. Наприклад, можливі конфліктні ситуації, які обумовлені протилежністю інтересів суб'єктів кримінального процесу. Вважаємо, що пріоритетним напрямком у розв'язанні цих конфліктів є розумне співвідношення публічних та приватних інтересів учасників досудового розслідування.

Морально-правова ціннісна орієнтація слідчого виступає як засіб соціальної орієнтації при провадженні по кримінальній справі на досудових стадіях, допомагає слідчому правильно оцінювати та застосовувати закон; стимулює прийняття слідчим справедливого та законного рішення, проведення найбільш сприятливих дій в кримінально-процесуальних відносинах, які склалися у конкретний момент провадження по справі, для всебічного, повного, об'єктивного дослідження обставин кримінальної справи; є моральним критерієм допустимості застосування тих або інших засобів у складних слідчих ситуаціях, особливо в тих випадках, коли вони не врегульовані законом або врегульовані в недостатній мірі (наприклад, необхідність застосування того або іншого заходу примусу; необхідність провадження тієї або іншої слідчої дії, час, місце її проведення; застосування того або іншого тактичного прийому); орієнтує слідчого на моральну поведінку та сприяє створенню позитивної моральної атмосфери при провадженні по кримінальній справі на досудових стадіях.

Таким чином, аксіологічний підхід дослідження діяльності слідчого передбачає визначення *а)* моральних цінностей (їх сутність, види, особливості та форми прояву), які реалізуються на досудових стадіях; *б)* достатності їх правового та криміналістичного забезпечення, тобто відповідності чинного національного кримінально-процесуального законодавства, яке регулює діяльність слідчого, та криміналістичних рекомендацій етичним вимогам і міжнародним стандартам у сфері кримінального судочинства; *в)* достатності належної морально-правової ціннісної орієнтації слідчого; *г)* відповідності діяльності слідчого як кримінально-процесуальним нормам, так і моральним цінностям особи та суспільства. Даний підхід спрямований на вирішення таких завдань слідчої етики, як вдосконалення кримінально-процесуальної форми діяльності слідчого, визначення морально-правових критеріїв діяльності слідчого, їх дотримання при порушенні та розслідуванні кримінальної справи.

Література

1. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. — 2-е изд. — М.: Сов. энцикл., 1989.
2. Словарь по этике / Под ред. И. С. Копа. — 5-е изд. — М.: Политиздат, 1983.
3. Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе. — М.: Юрид. лит., 1971; Алексеев С. С. Социальная ценность социалистического права как регулятора общественных отношений // Советское государство и право. — 1968. — № 3. — С. 13–21; Певовски П. Право и ценности: Пер. с болг. / Под ред. В. Д. Зорькина. — М.: Прогресс, 1987; Ораix М. П. Особистість і право (за видавцям: Москва: Київ, 1975, 1977). — О.: Юрид. л-ра, 2005. — (Апология юридичної думки. Сер. Одеська школа права); Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность. — Л.: Вища шк., 1985; Рабинович П. М. Социалистичне право як цінність культури // Проблеми правознавства. — 1971. — Вип. 8. — С. 3–12 та ін.
4. Бачинин В. А. Морально-правовая философия. — Х.: Консум, 2000; Букреев В. И., Римская И. П. Этика права: От истоков этики и права к мировоззрению: Учеб. пособие. — М.: Юрайт, 1998;

- Оборотов Ю. М. Традиції та новації у правовому розвитку: Монографія. — О.: Юрид. л-ра, 2001 та ін.
5. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). — 2-с изд. — М.: Аванта +, 2001.
 6. Проблемы судебной этики / Под ред. М. С. Строговича. — М.: Наука, 1974.
 7. Горский Г. Ф., Кокорев Л. Д., Котов Д. П. Судебная этика. Некоторые проблемы нравственных начал советского уголовного процесса. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1973; Котов Д. П. Роль нравственных начал в развитии и совершенствовании уголовно-процессуальной формы // Развитие и совершенствование уголовно-процессуальной формы: Сб. науч. тр. — Воронеж, 1979. — С. 52–58; Михайленко А. Р. Справедливость и законность в уголовном процессе // Проблемы социальной справедливости в отраслевых юридических науках. — Саратов, 1988. — С. 73–75 та ін.
 8. Аптопов И. А. Нравственно-правовые критерии уголовно-процессуальной деятельности следователей. — С.Пб: Юрид. центр Пресс, 2003; Кузьмичев В. С., Чорноус Ю. М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення: Монографія. — К.: ЗАТ «ПЧЛАВА», 2005. — С. 98–99, 113–118, 256–274; Мельник О. В. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України: Автореф. дис... канд. юрид. наук / Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2006; Москалькова Т. П. Етика уголовно-процессуального доказывания (стадия предварительного расследования). — М.: Спартак, 1996; Стахівський С. М. Моральні засади доказування // Теорія і практика кримінально-процесуального доказування. — К., 2005. — С. 86–102; Строков І. В. Правові та моральні основи забезпечення справедливості й законності в слідчій діяльності: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.12 / МВСУ. Нац. акад. внутр. справ України. — К., 1998 та ін.
 9. Курс советского уголовно-процессуального права. Общая часть / Под ред. А. Д. Бойкова и И. И. Карпеца. — М.: Юрид. лит., 1989.
 10. Філософія права: Павч. посіб. / О. О. Бапдура, С. А. Бублик, М. Л. Запчківський та ін.; За заг. ред. М. В. Костецького, Б. Ф. Чміля. — К.: Юрінком Інтер, 2000.
 11. Наприклад, Загальної декларації прав людини (прийнята резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р.), Декларації про захист усіх осіб від тортур та інших жорстоких, палоческих або прилижуючих гідність видів поведіння та покарання (прийнята резолюцією 1452 (XXX) Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1975 р.), Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (відкритий для підписання, ратифікації та приєднання 19 грудня 1966 р. резолюцією 2200А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН), Конвенції про захист прав людини і основних свобод (прийнята в Римі 4 листопада 1950 р.), Зводу принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі (затверджено резолюцією 43/173 Генеральної Асамблеї ООН 9 грудня 1988 р.), Мінімальних стандартних правил поведіння з ув'язненими (прийняті на першому Конгресі ООН з попередження злочинності та поведіння з правопорушниками 30 серпня 1955 р.), Кодексу поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку (прийнято резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї від 17 грудня 1979 р.)
 12. Копи А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе (Общие черты судебной этики) // Собрание сочинений: В 8 т. / Под общ. ред. В. Г. Базапова и др. — М., 1967. — Т. 4.

УДК 341.3(091)“653”:355.216

О. М. Луговий

ЦІННІСНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНИХ ВІЙСЬКОВИХ УГОД (НА МАТЕРІАЛІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ВІЗАНТІЇ X–XII СТ.)

Впродовж X–XII ст. Візантія уклала ряд угод з країнами Європи про надання їй військової допомоги у вигляді підрозділів найманців. Ці договори уклалися у три різні способи: власне договори з уповноваженими представниками країн-донорів військової сили, укладені в Константинополі (русько-

© О. М. Луговий, 2008